

گوگیرے دی نابری تے بجی تاریخ

ڈاکٹر سعید خاور بھٹا ☆

Abstract

This article is a critical study of the colonial power's mind. The colonizers employed different tactics to usurp the recourses of the sub-continent and successfully enslaved the locals mentally. The Punjab played a very important role in the War of Independence of 1857. But the colonizers distorted the facts and misinterpreted it to suit their own hegemonic designs. This contradiction even revealed out from their reports. The article theorizes that the War of Independence was fought originally in the Punjab.

پندرھویں صدی عیسوی وچ لہندی مُلکاں پرتگال، سپین، فرانس، برطانیہ، نیدرلینڈ، بلجیم، جرمنی تے اٹلی نے اڈواڈ پچاں نال امریکا، آسٹریلیا، افریقہ تے ایشیا دے براعظماں ول ودھنا شروع کیتا تے بیج سو ورھیاں وچ ای ایہناں دے چوکھے رقبے اُتے مل مارلیں۔ 1940ء توں 1980ء تک دے سے وچ 80 دے لگ بھگ مکاں غلامی دا جولا لہ کے پاسے ماریا۔ (1) آزادیاں مگروں وی ایہناں دے ہتھوں ٹھوٹھا نہ چُھتا تے لہندے دے تھاپڑے بناں اگانہہ پیر پٹن جو گے نہ رہے۔ غلامی دا زہر نس نس وچ دھاون کچھے لہندی قوماں دا پختلتر اپنیاں بولیاں راہیں راج، تعلیم دی بولی بدلن، من مرضی دے اُلکے قانون، ٹیکنالوجی دیاں بُرکتاں، ہالے داریکارڈ، گھاڑواں اُتے پکڑ، تاریخ نٹوں بجی کرن، دیسی وسیباں اُتے یورپی چالے دی دب ورگے کئی ہور وسباں راہیں اچیہا مہاندرا اُگھاڑیا، جیہڑا اصل ہوند وچ انج دانہ۔

☆ ایسوی ایٹ پروفیسر پنجابی، کلیہ شرقیہ، جامعہ پنجاب، لاہور

سیانیاں دا اکھان ہے علم طاقت ہے تے بہتال ایہہ رچھ اپنی من مرضی نال ورتیندے ہن۔ کورے دی لکھت اسانوں کچھڑیا ہویا دس دی ہے۔ اوہدے وچار موجب آسیں اے تارخ دے مڈھلے سے وچ ساہ لے رہے آں تے ویلے دی ٹورتوں بہوں پچھانہہ آں۔ اوہنے اساڈے بھلے کان سائنس، ٹیکنالوجی، ترقی، نویں روشنی، جدیدیت، جمہوریت، بُدھی وانی، دُنیا نُوں بدلن دا اُمیل، آزادی، مساوات، جگیاں تے خورے کیہ گجھ لیا کے اسانوں بندیاں ساہویں لیا بہاون دا آہر کینا ہویا ہے۔ ایہناں مہلیاں دے اوہلے وچ ای پتہڑے بازی لگی ہوئی ہے جیہنے اے وی اسانوں ساویاں نہیں ہون دتا۔ ایس گجھ دیاں تندیاں چھڑاں ای آسیں پیریں بھے سنگل دا بھیت پاسکے آں۔ ایہناں پتہڑیاں وچوں ہک تارخ نُوں نچ لاون ہے۔ تارخ نرا بندے دا کل نہیں آج وی ہے۔ ایہہ آج بھادیں کل تے ای اُسریا ہویا ہووے۔ جیہناں وسیاں وچ کل تے آج وچ کوئی لما چوڑا فرق نہ پیا ہووے او تھے ایہدی ویا کھیا دی لوڑ گھنی ہوندی ہے۔ تارخ دے اپنے بت وچ اپنی گھل ہوندی ہے کہ ایہہ تہجھاں نال نویں ویا کھیا دی اُنگل نپ لیندی ہے۔

بر عظیم وچ لڑی جان والی جنگ آزادی 1857ء دی تارخ کورے دی مرضی دی ویتہر ہے۔ جنگ دی سوورھیالی گنڈھ تے وت ڈیرہ سوورھیالی گنڈھ سے دیسی سوچھواناں کورے دے پتہڑیاں دے پڑتے پاڑے ہن۔ ایس وت وچارن دے عمل وچ گجھ سچے تے گئی لہندی مورخ وی آر لے ہن۔ اوہناں تارخ کاری دے کھوٹ، کورے دے دھروہ تے اوہدے گجھے لاہناں توں گھنڈ لاہیا ہے۔ منکھ والی گل ایہہ وے کہ اے پنجاب دے تارخ کاراں وچ ایہناں سوالاں نُوں پڑتال تے نیچھ نال دیکھن دی پرت نہیں پئی۔ اوہنے پنجاب دا اوہو مہاندرا دکھایا ہے جیہڑا اوہنوں وارا کھاند اہا۔ ایہدی مورت اصل وچ کیہ ہا ایدھروں اوہ چلترائی نال موندہ موڑ لیندا ہے۔ اوہدی لکھت اپنے لاہناں نوں ای منکھ رکھدی ہے۔ ایہناں لاہناں دی تہہ وچ ای تاں اساڈی سناپ دا سول ہے جیہنوں اوں بجی کر دکھایا ہے۔ اتھے آسیں کوگیرے دی کوریا! جنگ تے مڈھلے سے دیاں انگریزی لکھتاں دے دُپھیڑاں بارے وچار پیش کر دے آں۔

کمپنی راج سے کوگیرا ضلعے دا صدر مقام ہاتے وت ایہدی تھاویں منگمری (ساہیوال) ضلع بنایا گیا۔ ایس کوریا! جنگ وچ اجو کے ضلعے نکانہ، فیصل آباد، ٹوبہ ٹیک سنگھ، اوکاڑا، ساہیوال تے پاکپتن دے کجھ قبیلیاں میر پایا۔ باریں دی ونڈ کرینے تاں ساندل بارہ نیلی بار تے گنجی بار دیاں جو ہاں وچ ایہہ جنگ لڑی گئی۔ سورمیاں کمالیے، پیچھے وطنی تے ہڑپہ اُتے قبضہ کر لیا ہا۔ ایس جنگ دا گھیرا سگلو اون وچ تریہیں دھراں دیاں لکھتاں ذکر یوگ ہن۔ کورا اپنے ورووھی ماہراں دے انکڑے گھٹا کے تے اوہناں دے بارے ہوچھی زبان ورت کے پردہ پاوندا ہے۔ ایہہ گل کائی لگی چھپی نہیں کہ لاکڑی اپنی ناکامی نوں کن کن کان انکڑے چھٹیا لیندے ہن۔ بھاویں امریکا دی سرکار ہووے یاں تہی دنیا دی خلقت دیاں اکھیں اُتے پٹی بنھن دا چالا ہدائیں بکو جیہا ہوندا ہے۔ دُوئی دھرا اوہناں سوجھو لاناں دی ہے جو کمپنی دی بخت پنجاب دے سر مڑھدے ہن۔ کورے دے راج سے برعظیم وچ 500 ریاستاں ہان۔ (2) ایہناں دی واگ ڈور دیسی راجیاں دے ہتھیں ہا، پر تھا پڑاتاں کورے دا ای ہا۔ انج برعظیم دے تریہا اُتے کورے داسدھا راج نہ۔ ایہہ ریاستاں وی لوک لہراں دا گل گھٹن وچ کورے داسنگ نبھاندیاں رہیاں۔ بھاویں دلی دی بھاجڑ ویلے راجیاں تے دُوئے صوبیاں دی فوج وی کمپنی دی بانہہ نیلی ہا، پر اوہناں نوں وفادار پنجاب توں اگے کچھے کجھ نہیں نظریندا۔ تریہی دھرا پنجابی دے بدھی مان باواں دی ہے۔ کمپنی راج توں ہن تیکر ضلعیاں دی اولاد بلی ہوندی رہی ہے تے کئیں نوں ضلعے بن چکے ہن۔ ظاہر ہے ”میوٹی ریکارڈز: رپورٹس“، ”میوٹی ریکارڈز: کورلیس پنڈینس“ تے ”ڈسٹرکٹ گزٹیرز“ وچ آزادی مگروں بنیاں ضلعیاں دا ویروانہیں آوندا۔ ایہناں جیون جوگیاں دی پنجاب دی باریں تے ضلعیاں دی حد بندی بارے انگریزی لکھت دی ای کھٹی کمانی ہوندی ہے۔ ایہہ اٹھے سٹھے مال کوریا! جنگ وچ اپنی مرضی دیاں باریں پالیندے ہن تے بادشاہی ورتارے پاروں کنیاں ضلعیاں دی چھٹی کروا دیندے ہن۔ ایہناں دا بارگیان سر متھے اُتے پر ہن تاں ایہہ وی کوڈیاں گھٹے گھت چھڈیندے۔

1857ء دی جنگ آزادی بارے کورے دیاں لکھیاں تاریخاں وچ دھاڑوی دا نقطہ نظر دکھائی دیندا ہے۔ کورے دا برعظیم وچ راج پکیریاں ہوون مگروں اوہدیاں لکھیاں تاریخاں دا مہاندرا ہور وچ ویندا ہے۔ کوگیرے دی جنگ بارے مڈھلیاں سرکاری چٹھی پتر دیاں جوڑیاں کتاباں تے کورے انسراں دیاں یادداشتاں دی تہہ وچ بیچ دی بھنک وی پے ویندی ہے۔ اگلیاں ایہہ چٹھیاں وی چھانگ کے چھاپیاں ہوسن۔ وت وی جدوں سرپیندی ہے تاں ابراہا ہے بیچ نکل ہی آوندا ہے۔ کیو۔ براؤن دے وچار ویکھو:

".....but with the utmost caution, for drums were heard beating in all parts of the adjoining jungle, and spies reported large gatherings there, varying from 3000 to 5000, but the grass was so high and thick that not a man could be seen." (3)

ایہہ کوریاں جنگ چھ ضلعیاں تیکر کھلری ہوئی ہاتے ہوسکدا ہے کہ کیو۔ براؤن سورمیاں دی ہک ڈھانی دی گل کر رہیا ہووے، جیہناں نال اوہدا واہ پیا۔ چیف کمشنر پنجاب دے سیکرٹری برانڈرتھ نے سیکرٹری کورنمنٹ آف انڈیا (فارن ڈیپارٹمنٹ) نوں 3 اکتوبر 1857ء نوں ہک چٹھی وچ لکھیا:

"These clans can muster some 20 to 30,000 men, and occupy a tract of country in the Googaira District of full 40 to 50 miles in breadth, and from 70 to 80 in length. They have few villages, and generally reside in temporary grass huts, which are constructed in such localities as afford the best pasturage and water for their numerous herds of cattle. They are known under the domination of Khurruls, Khattias, Wattoos, Fatwanas, and other names, and are of Jat lineage." (4)

پنجاب دے چیف کمشنر دے سیکرٹری رچرڈ ٹمپل کورنمنٹ آف انڈیا دے سیکرٹری نوں بغاوت دی

کارروائی وچ دسیا ہے:

"On the very evening of the memorable 14th of September (the assault of Delhi) a Mahomedan official of the postal department arrived at Lahore from Googaira, came before the Chief Commissioner, and reported, with a somewhat malicious twinkle of the eye, that all the wild and predatory tribes inhabiting the jungly country between Lahore and Mooltan had risen. In reply to a question, he further informed the Chief Commissioner that the numbers of the insurgents amounted to exactly 125,000 men."(5)

سوالکھ بندے واسن کے انگریز بہادر و اتراہ نکل گیا ہے۔ انج دی صورت وچ ای تاں چٹو دا پتہ لگ ویندا ہے۔ سوالکھ واکٹرا جھٹ و اجھٹ جھلن تاں ہو رگل ہے پر اوہدے اچیت وچ بیٹھا ہویا بھولکھت وچ وی آ ویندا ہے۔ اوہ خاہر وٹوں دوکھی تے خبیث لکھدا ہے۔ بھاویں دیسی سورمیاں کول پرانے روایتی ہتھیار ہائے تے ایہہ کسی فوجی وی ناہن، پر ایہناں دو چونہہ قبیلیاں اُتے فوجاں چاڑھن دی کیہ لوڑ پئی ہا؟ ایہناں رجھناں تے پلٹنیں دا ویروا ”میوٹی ریکارڈز: رپورٹس“ دے صفحے صفحے اُتے کھلریا ہویا ہے۔ دی دی بھاجڑ مگروں فوجاں دا رخ باریں ول ہو گیا۔ کورے ظلماں دی انت کر چھڈی، پر سورمے ڈولے نہیں۔ زبانی روایتاں موجب جدوں اوہنے بار دیاں سوانیاں پدیاں شروع کیتیاں تاں سورمے ایس نکوی توں چلدیاں پیش ہو گئے۔

راء احمد خان کھل ہوریں باریں وچ 1857ء دی جنگ آزادی دے آہری ہان۔ اوہناں بار واسیاں دے اکھ کیتے تے کورے دیاں دیس پنجاب چوں جڑھاں پٹن دا متا پکایا۔ کورے دی لکھت وچ کھل، وٹو، نڈیا ناتے کاٹھیا قبیلے دا بابلا ویروا آ وندا ہے جیس توں ایہہ بھلیکھا پین لگ پیندا ہے کہ ایسے قبیلے ای کورے اگے ماہر ہوئے ہان۔ ایہناں قبیلیاں دے سرداراں دا کوریلا جنگ وچ موہریاں آلا کردار ہا۔ اوہوں بار دیاں جوہاں قبیلیاں دے ناں مال ای

سنجاپدیاں ہان، پر ہمن ایہہ بُو ہاں چھیاں ضلعیاں وچ وٹیاں گئیاں ہن۔ انج اساڈے تارنخ نویساں وی کورے دی ایسے ٹردیاں گل کولی نہیں۔ ایہناں قبیلیاں وچوں لکھیرے، بدوزئی، گکڑیاں، گردیزی، آرائیں، ملتان دے مخدوم، نکئی، بیدی تے اڑوڑے سرکڈھویں غدار ہان۔ مالے احمد خان دا اُپیریاں وچوں وی کجھ گھراں ساتھ نہ دتا، پر غدار ی وی نہ کیتی۔ ایس وسپے دے میراٹی، ماچھی، پر ہانیں، لوہار، کھار، ملاح، اکواہی، بگھیلے، ترہانے، مرجانے، مُردانے، پنڈی شیخ موسیٰ دے قریشی، گونے، بار، بھدرو، دیہنی وال، ساہمل، جنجوعے، نج تے بار دے دُوئے قبیلے سورمیاں دے موڈھے مال موڈھا جوڑ کے کھلوتے رہے۔ کوریا جنگ وچ بار وایاں کول بھاویں بہوں گھٹ بندوتاں ہان، پر چنگے نشا نچی ہوون پاروں ایہہ ماچھیاں تُوں ای پنایاں ہونیاں ہانیں۔ خوشحال ماچھی دی سورم گتی بھلا کہنوں وری ہوئی ہے۔ کورے دے راج توں پہلاں ایہہ نیا پر نیا سچ ہا کہ ہتھیار لوہار گھڑندے ہان اتے ماچھی تے مائی ہتھیار و ہان۔ راج دے نامبرائیں نظام لوہار تے جبر و مائی دا اج وی پنجابیاں دے مناں وچ آدر ہے۔ کورے اودھ وچ وچلے میل نوں تھاپریا پر آزادی دی جنگ سے اوہ نامبر ہوکھلا۔ اوتھوں ای اوں ایہہ بھلا کڈھیا کہ اُتلے میل تُوں تھاپری آوتے تھلویاں تُوں اوہناں دے حال تے چھڈ دیو۔ اوہ دے راج وچ ای زمین تُوں نچی ملکیت بنایا گیا۔ ہولی ہولی زمین دی مالکی تے بے مالکی والے قبیلیاں وچ میل بندی دا پاڑ ودھدا گیا۔ ایہہ سچ ہے کہ بے ملو ما جیہا پاڑ انگریزی راج توں پہلاں وی ہا، پر اودوں کسی قبیلے تُوں مدھول کے لگھ جاون دا کسے وچ جیرا ای نہ۔ ایہہ سارے رل کے ای وسپا بندے ہان۔

کوگیرے دی باقاعدہ کوریا جنگ بدرو وچ شروع ہوئی ہاجدوں راء احمد خان ہوراں ہانھیں لڑایاں۔ بدرو وچ دریا بھری کے وگدن۔ پھاناں وچ وی پانی کھلوتا ہوندا ہے۔ ہٹھاڑی دریا تھلن جاہن تے بنیلے دے گھاتی ہن۔ متاریاں کان راوی روک ہے۔ ایس سے بیڑی دا ملاح ای وسیلہ ہے۔ ہمن نامبرائیں کان دریا قدرتی قلعہ ہے۔ فریداواہد، ملنگ آلا پتن تے ماڑی آلے پتن دے ملاح سورمیاں داسنگ ہن۔ ایہہ اپنیاں تُوں کدھی اپڑاون کان تیار بیٹھے ہن پر

کورے دے بانہہ ہیلیاں ٹوں نہیں۔ انج کوریلہ کارروائیاں دی کامیابی داکہ وڈا بھیت ملاح
وی ہان:

"At daybreak I received a note from Mr. L Berkeley informing me that he had not succeeded in intercepting Uhmud, Khurral; that the boat in which the latter had crossed had been moored in a creek on the opposite side beyond the reach of musketry, and that the chowkeedar in charge of it had declared that he had received strict orders not to let the boat return, an order he was determined to obey, as Uhmud, Khurral, had become king of the country." (6)

جیل دارونہ نما جی ہے۔ اوہنوں کمپنی کول نوکری لہہ ویندی ہے۔ اوہ بالاں داپیٹ
پامن کان نوکر تاں تھیندا ہے پر اوہدی مت اپنھی نہیں ہوندی۔ راء احمد خان ہوریں 20 جون
1857ء ٹوں بار دے بے دوسیاں قیدیاں ٹوں کوگیرے جیل وچ جاملدے ہن۔ قیدیاں ٹوں
لوڑیاں ماڑیاں موٹیاں شیواں وی دیندے ہن۔ جدوں کورے ٹوں پتہ لگدا ہے تاں سختی دارونہ
تے آوندی ہے:

"An investigation took place, which resulted in the dismissal of the Jail Darogah for neglect; and a circumstance was then elicited which at the time appeared insignificant, but to which subsequent events have led me to attach more importance. The Darogah had allowed Uhmud Khan, the chief of the Khurrals, to visit the jail without my knowledge,---a fact he then explained that Uhmud Khan his religious father, that he had known him for many years; and that he had protected his family during former insurrections." (7)

دیس قبیلیاں دیاں آتی لڑائیاں تے دھاڑوایاں نال جنگاں داموہری پر ہائیں قبیلہ ہے۔ ایہہ قبیلہ بار دا ڈھولی ہے۔ بار واسیاں دا جنگ کرن دا نو بکلا کسب ہا۔ ایہہ کسب پر ہائیں جاندا ہے۔ ڈھول دے کئی نال ہن جیہناں توں جوش جمدا ہے۔ گجھ نال ایہیے وی ہن جیہناں توں قبیلے دامرشد پسند کریندا ہے۔ انج اوہ نال لڑائیاں وچ مرید سورمیاں کان فتح دا شادیاں ہے۔ ساگر و تے مارو تاں جنگاں دی خاص نشانی بن گئے ہان۔ جیویں ساگر و وجے تاں قبیلے دے جیاں تے جنگی جنوراں نوں وی پتہ لگ جاندا ہا کہ اساڈی دھر دفاعی پوزیشن وچ ہے۔ انجیں وانگوں مارو ویری اُتے بلا کرن دا نال ہے۔ بار واسیاں کول بگل تاں ہوندے ناہن۔ ڈھول دا نال ای پینتر ابدلن دا نشان ہا۔ جے پر ہائیں ای تیج جاوے تاں جنگاں کاہدیاں ہونیاں ہن۔ کوگیرے دی کوریا! جنگ وچ پر ہائیاں دیاں انملیاں قربانیاں ہن۔ جھاڑاں وچ کورے دی کولی ڈھول دی آواز تے آندی ہاتے انج ایس قبیلے دے جی سبھ توں پہلاں دھرتی توں لہو دا نذرانہ دیندے۔ سورمیاں کنیں واری ایہہ چال وی چلی کہ ڈھولی ہک تھاہرے کھلو کے ڈھول مریندے رہے تے اوہ دُوئے پاسوں جا کے کورے دیاں پلٹنیں اُتے بلا کر دیندے۔ کورا ڈھول دے کھڑک آلے پاسے کولیاں چلیندا تے ایس قبیلے دے جی جانداں بھدیاں ننگے نیتڑے اُتے موت توں سینے نال لالیندے۔ انج ایہہ دو چونہہ آگ قبیلیاں دی جنگ نہ سگوں غداراں توں چھڈ کے باقی بار واسیاں ودھ کے نیوند رکھتی ہوئی ہے۔

کور ابار واسیاں توں چور، ڈاکو، ڈنگر چھڈن آلے، چھیڑو، جانگلی، وحشی، کچھڑے، کچھل سونبے، پری واس، پراچین، آد واسی، گھوہرو، اشانت، آپ ہدرے، موہی تے بے مہارے ورگے مہنے مریندا ہے۔ اکھے ہزاراں سالوں دی تاریخی عمل دے دوران ایہناں دے پلے گجھ نہیں پیا۔ ایہناں نوں نفعے گھائے دی سار نہیں۔ ایہناں برا کورے نوں ای تک نہیں کینا سگوں پہلیاں حکومتاں وی ایہنا تھے راضی ناہن۔ ہن ایہناں توں 'قانون' دی دب پٹھ سدھیاں کریاں۔ کورا ویری توں آدر یوگ نہیں سمجھدا۔ اوہ ورودھیاں توں بھنڈا تے پھٹکاردا ہے۔ اوہ پھٹک

نبیدیاں ہو چھی زبان ورتیندا ہے۔ ایس ہو چھ پئے دیاں ونگیاں ویکھو:

"These tribes had been cattle-stealers and thieves from time immemorial; but being of no political importance, the Sikhs, after two unsuccessful attempts to conquire them, took only the precaution of having armed escorts when passing through the district, and allowed them to remain in almost undisturbed indulgence of their predatory propensities, especially as these rarely extended beyond their own immediate neighbours; thus they were generally left to settle their raids and their thefts, and to fight out their quarrels among themselves....the predatory tastes of these tribes were now checked by laws vigorously enforced, involving punishment and restitution; and under the influence of these stringent measures, the road from Lahore to Mooltan had become as safe as any in Bengal." (8)

"The Chief of the Khurrul tribe, by name Ahmed Khan, was a traitor at heart; he had been in constant communication with the rebels of Delhi and Hansi, and (as he boasted) with the king of Delhi himself." (9)

"Ahmad was a man above the average---bold and crafty." (10)

ایہناں چوراں ڈاکواں، توں کیہڑا لو بھہ ہا جیس پاروں ایہہ سراں تے کفن نہہ کے کورے دے
مقابلے تے نکلے۔ اوہدی لکھت ایس گل دا ویروا نہیں کریندی۔ راء احمد خان ہوراں وچ گج کے
برکلے توں آکھیا ہا کہ اوہ بہادر شاہ ظفر توں اپنا بادشاہ مندا ہے تے ایس دھرتی اُتے کورے دی
شاعی اوہنوں وارا نہیں کھاندی۔ ایہہ گل برکلے اپنے اتلیاں توں اپرائی وی ہا۔ بر عظیم وچ اوہدے
خلاف چدیاں قوماں نکلیاں اوہناں دی منگ اپنی دھرتی تے اپنا راج ہا۔ وت بار وای تاں بے

شعورے نہ ہوئے سگوں اوہدے اگے نہ جھکن والے سارے ای 'بے شعورے' ہن۔ انج راء احمد خان بارے ورتی شودھی لفظالی وچ ویری ئوں نر آدرن آلا گیدی پنا ہے سچ نہیں۔

کورے داہور پچلتر ویکھو اوہنے "گزنیرز آف دی چناب کالونی" وچ لکھیا ہے کہ 'جانگی' تے ہور نکوی دیاں گلاں ایہناں دے بارے دوئیاں ضلعیاں توں آیاں (آبادکاراں) جوڑیاں ہوئیاں ہن۔ 1857ء دی جنگ آزادی سے بار وچ آبادکار کدوں آگئے؟ جدوں کورے لہندی پنجاب وچ گھلے رقبے تے کن آلی بھونیں ویکھی تاں اوں ئوں پھرنا پھر یا کہ ایہناں ئوں نہراں دے پانی راہیں آباد کیتا ونجے تاں ہک ماما ودھسی دوآ ایتھوں دیاں جنساں ولایت گھلسائیں۔ وت وارے نیارے ہوویسن۔ وپار دے سُننے نوں توڑ چاڑھن کان اوں باہلی آبادی آلے ضلعیاں دے وایاں ئوں بار وچ لیا بہایا۔ ایتھوں دیاں جنساں اکٹھیاں کرن کان مُنڈیاں بنیاں۔ مُنڈیاں دے راکھے جسے۔ ایہناں مُنڈیاں چوں جنساں ریل راہیں بندرگاہواں تیکر اپڑیاں۔ ولایت دے مشینی ٹھپے دامال مُوہٹ کے اسانوں وچیا۔ انج بھکھ تے غلامی ئوں دوہرگی۔ ایہہ سچ ہے کہ لا بھومیل دے مُونہاں وچ مالکاں دی چپھ ہندی ہے تے اوہناں ئوں اپنے لو بھ توں اگانہہ گجھ نہیں نظریندا۔ وت 'زمانہ سازی' دی کھیڈ وی رج کھیڈ یوی، پر نامری بارے سرکاری چٹھیاں دی بولی والی گل ڈھیر اگدوں دی ہے۔

کورادہی سورمیاں دی کنیں ڈھنکاں نال پھٹک بنیندا ہے۔ اوہ ایہناں دی مسلمانی ئوں وی پُند ہے۔ 1857ء دی جنگ کفر اسلام دی جنگ نہ۔ آزادی کان جاناں وارن والے سارے مذہباں دے ہان۔ انگریز دے بانہہ بیلیاں وچ وی انج دی کائی ونڈ نہ۔ بہادر شاہ ظفر دی اچے تیکر علامتی حیثیت تاں ہا۔ جتھاں وی چیت جیاں اوہد اراج مُکن داسڈیا اوہناں ئوں سیک تاں آونا ہا۔ دُوئے بنے کورے دی شاعی ہو ہا۔ بھلا ہک آنکھی جی کیہڑی دھر آل کھلوسی؟ کیو۔ براؤن ایس گل داوی تو لیدنا ہے:

"In the district around were numerous
Mohammedan tribes of Jut origin, at present

degenerated into cattle-feeders and cattle-stealers, who nevertheless retained somewhat of their ancestral love of war and plunder; hundreds and thousands of whom wanted only the opportunity and encouragement to spring up armed--for though nominally disarmed, what Punjabee does not know where to lay hands on his weapon in time of need?---and at the first sound of the war--cry, "Deen! Deen!" (religion), in Moslem fanaticism, they would have made Mooltan their rallying-point." (11)

کیو۔ براؤن ایسے لکھتے ہیں پنجاب اُتے اپنی بہت دے سوہلے گاوندیاں لکھدا ہے:

"Nor was it only, or indeed chiefly, in concurrence with the brigadier that the Judicial Commissioner distinguished himself: the mantle of Sir John Lawrence rested indeed for the time on one worthy to take his place--one whose every act bore testimony to his English energy and his Christian courage."(12)

جے دین تے مذہب کچھڑی سوچ دا ای بٹا ہوندا ہے تاں وت 'کرچین کرتج' کدوں آ گئی؟ کورا اپنا سودا وچکن تے ایہوں دیاں دولتیاں اکٹھیاں کرن کان موندہ اُتے لبرل ازم تے سیکولر ازم دا مکھوٹا چاڑھ لیندا ہے، پر بر عظیم وچ اوس ایہہ وچار دھارا ڈپھیڑاں نال ورتائی ہے۔ پنجاب وچ اوس مذہبی لہراں نوں آپوں تھاپریا تے انج ان لکھی پالیسی لڑاؤ تے حکومت کر دیاہیں بندے نال بندہ نہ چھڈیا۔ انگلستان تے کالونیاں وچ ایہہ سو جھ سگوس نسر دی نہیں دسدی۔ یورپی قوماں جیہناں ملکاں اُتے ای مل ماری ہاوتھے عیسائی مذہب دی وڈی گنتی ای نہیں دسدی سگوس گجھ ملکاں دی تاں پچھان ای عیسائیت بن گئی ہے۔ انج کورا مذہب نوں وی پترتے دے دے طور تے ای ورتدا ہے۔

کورے دی لکھت 'وفاداری' تے 'عداری' دوالے گھمدی ہے۔ وفادار اوہ ہوندا ہے
 جیہڑا مالک دی مرضی اگے دھون سٹ دیوے تے عدار اوہ جیہڑا جو لے چوں سر چھکا جاوے۔
 اتھے ہک ہا سے دی گل ویکھو۔ پنجاب وچ وٹواں دی جدی جوہ نیلی ہے۔ نیلی دے وٹواں تے
 راوی دے پیر وکیاں دا صدیاں پُرانا سانگا ہا۔ ایسے سانگے پاروں وٹو قبیلے دے گجھ جیاں راوی
 تے وسیرا کر لیا۔ ہن کوریا! جنگ وچ نیلی دے وٹواں دا کوئی میر نہ۔ کورے ایس چالے تے
 ایہناں نوں شاہش وی دتی ہے۔ راوی دے وٹو بابے احمد خان دے بھتیجی ہاں۔ اوہ وی ایہناں
 نوں پکی ڈھیری جاندے ہاں۔ ایہہ موہریاں صفاں وچ کھلوکے کورے دے خلاف لڑے۔ اوہ
 راوی دے وٹواں بارے 'گزنیرز ٹنگمری ڈسٹرکٹ' وچ لکھدا ہے:

"There is very little to choose between the two
 tribes on the Ravi. There the Wattus rose in 1857,
 and are still addicted to cattle thieving."(13)

نیلی دے وٹواں بارے ایسے 'گزنیرز' دے وچار ویکھو:

"The Wattus pride themselves on their politeness
 and hospitality. They are of only moderate
 industry, profuse in expenditure on special
 occasions, indifferent to education and exceedingly
 fond of cattle."(14)

ایہہ بکے قبیلے دے جی ہن۔ راوی دے وٹو نامبر ہن تے نیلی دے وفادار۔ دوویں قبیلے
 مجھتے ہن تے ایہہ ایہناں دی پچھان اج وی ہے۔ کورا نامبراں نوں عادی چور آہدا ہے تے
 وفاداراں نوں پروہن چارتے ساؤ۔ ایہہ پروہن چاری تے ساؤ پئے دا پھمسن وفاداری پاروں لگا
 ہے تے عادی چور دی کالک نامبری پاروں۔ کورے دی تاریخ کاری دا ایہہ سچا ہے کہ اوہ نامبراں دا
 مہاندرا مدھول کے دکھیندا ہے تے وفاداراں نوں پلوسی آندا ہے۔ ایسے عینک نال اوہ نامبری دی
 پوری ریت نوں وہدا ہے۔

اوہ بر عظیم اُتے راج کرنا اپنا حق سمجھتا ہے تے اپنے آپ نوں مالک سمجھدا ہے۔

اوبدیاں لکھتاں دی ہک ہک سطر توں ایس احساس دا ہنکارا بھریندا ہے۔ اوہ وڈے چلتر نال دُونیاں قوماں دی خود مختاری، آزادی، جیون دے حقان تے پرائے دھن اُتے مل مارن ورگے سوالاں توں ولا کے لگھ ویندا ہے۔ اوں بار ولسیاں نُون و نون دے مہنے مارے ہن اکھے ایہناں نُون نفعے گھائے دا پتہ ای نہیں۔ اوہ ہک گلوں سچا وی ہے کہ اوں بر عظیم وچ ماہری دے جیہڑے روپ دیکھے ہان، ایہہ ماہری اوہناں توں اچرچ ہا۔ اتھے چرپی والے کار توں ساں توں بھر شٹ ہون ورگا بھیت کوئی نہ۔ اتھے کسی فوجی وی کوئی ماہن جیہڑے اُچے عہدیاں تے ودھ تنخواہاں دی منگ پوری نہ ہوون پاروں ویہر کھلوتے ہوون۔ اتھے بحری ریاست وی کائی نہ ٹھی ہوئی جوں خلقت اپنے راجے دے اٹھے پھٹاں اُتے پھاہ رکھن کان نکل پئی ہووے۔ ایہناں نُون راجا، مہاراجا بناون دالارا وی کسے نہ لایا ہویا۔ کورا بھادویں کن ولا کے پھڑ دا ہے پر وت وی ایہہ گل مندا ہے کہ ایہناں پچھلے بادشاہاں نُون وی نہ نیا۔ وچلی گل دھاڑوی نُون نہ مناتے اپنی دھرتی دے تقدس کان سوا لکھ بندے دے نکل آون آلی سوجھ ای اوں کان مارو ہے۔ ایسے سوجھ دا پھٹکا مارن کان ای تاں اوہ ہو چھی بولی دے اوہلے وچ تاریخ بجی کریندا ہے۔



حوالے

1. Thomas Benjamin. "Preface." Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450, 2007 ed.
2. Barbara D. Metcalf, Thomas R. Metcalf, A Concise History of India, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005) 103.
3. Rev. J. Cave-Browne, The Punjab And Delhi IN 1857, Part ii (London: William Blackwood And Sons, 1861) 206.

4. Punjab Government, Mutiny Records: Correspondence, Part ii (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 83.
5. Punjab Government, Mutiny Records: Reports, Part ii (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 358.
6. Punjab Government, Mutiny Records: Reports, Part ii 46.
7. Punjab Government, Mutiny Records: Reports, Part ii 43.
8. Cave-Browne, Part ii 202.
9. Cave-Browne, Part ii 203.
10. Punjab Government, Punjab District Gazetteers: Montgomery District, (Lahore: Punjab Government Printing,1933) 44.
11. Cave-Browne, Part i 122.
12. Cave-Browne, Part i 133.
13. Punjab Government, Punjab District Gazetteers: Montgomery District,95.
14. Punjab Government, Punjab District Gazetteers: Montgomery District,95.

